DOMSTOLENS DOM (Sjette Afdeling)

10. april 2003 *

I sag C-167/99,

Europa-Parlamentet ved T. Millett og O. Caisou-Rousseau, som befuldmægtigede, og med valgt adresse i Luxembourg,

sagsøger,

mod

Société d'aménagement et d'équipement de la Région de Strasbourg (SERS), Strasbourg (Frankrig), ved avocat G. Alexandre,

og

Ville de Strasbourg ved avocat B. Alexandre,

sagsøgte,

* Processprog: fransk.

angående for det første en påstand fremsat af Europa-Parlamentet i medfør af EF-traktatens artikel 181 (nu artikel 238 EF) om annullation af udtalelsen fremsat af det Forligsudvalg, som parterne havde indbragt tvisten for, samt af beslutningen om betaling af bøder for forsinkelse, og for det andet en modpåstand nedlagt af Société d'aménagement et d'équipement de la Région de Strasbourg (SERS) og Ville de Strasbourg om delvis annullation af nævnte udtalelse,

har

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

sammensat af afdelingsformanden, J.-P. Puissochet, og dommerne R. Schintgen (refererende dommer), V. Skouris, F. Macken og J.N. Cunha Rodrigues,

generaladvokat: L.A. Geelhoed
justitssekretær: fuldmægtig L. Hewlett,

på grundlag af retsmøderapporten,

efter at parterne har afgivet mundtlige indlæg i retsmødet den 24. januar 2002, hvorunder Europa-Parlamentet var repræsenteret ved O. Caisou-Rousseau og D. Petersheim, som befuldmægtiget, Société d'aménagement et d'équipement de la Région de Strasbourg (SERS) ved G. Alexandre og avocat A. Friederich, og Ville de Strasbourg ved B. Alexandre,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 26. september 2002,

afsagt følgende

Dom

1 Ved stævning indleveret til De Europæiske Fællesskabers Ret i Første Instans' Justitskontor den 20. april 1999 og indgået til Domstolens Justitskontor den 4. maj 1999 har Europa-Parlamentet i medfør af EF-traktatens artikel 181 (nu artikel 238 EF) anlagt sag med påstand om annullation af udtalelsen fremsat af det Forligsudvalg, som parterne havde indbragt tvisten for, samt af beslutningen om betaling af bøder for forsinkelse med gennemførelsen af den aftale, som Europa-Parlamentet havde indgået med Société d'aménagement et d'équipement de la Région de Strasbourg (herefter »SERS«) og Ville de Strasbourg (herefter »Ville«). SERS og Ville har i deres svarskrift nedlagt en modpåstand om delvis annullation af nævnte udtalelse.

Faktiske omstændigheder og retsbestemmelser

2 Det fremgår af sagen, at Parlamentet, Ville og SERS den 31. marts 1994 indgik en aftale (herefter »rammeaftalen«) med henblik på at fastsætte betingelserne for en langtidslejekontrakt og for muligheden for køb af et ejendomskompleks (herefter »bygningen«), som SERS påtog sig at opføre for Parlamentet på et område overdraget til dette formål af Ville. Rammeaftalen fastsatte ligeledes forholdet mellem parterne under bygningens opførelse.

3 I henhold til rammeaftalens artikel 3, stk. 1, skulle langtidslejekontrakten indgået mellem SERS og Parlamentet først træde i kraft, når bygningen var opført.

4 Rammeaftalens artikel 3, stk. 2, bestemmer, at opførelsen af bygningen »senest skal være afsluttet den 31. december 1997«.

5 Rammeaftalens artikel 3, stk. 3, lyder:

»Arbejderne med bygningens overkonstruktion skal påbegyndes den 1. oktober 1994. SERS skal fra og med denne dato have en fastsat frist på 36 måneder til at færdiggøre bygningen.

Fristen for færdiggørelse i henhold til dette stykke kan dog forlænges med rimelig tid, hvis en af SERS rimeligt begrundet forsinkelse indtræder. Dette gælder navnlig med hensyn til:

— yderligere arbejder eller ændringer, som begæres af Europa-Parlamentet

— forsinkelser i forbindelse med indhentelse af administrative tilladelser, som må tilskrives myndigheder med ansvar for at forberede eller udfærdige disse tilladelser, eller som må tilskrives tredjemand

— følgerne af, at en (eller flere) af entreprenørens underleverandører går i betalingsstandsning eller konkurs

— force majeure eller hændeligt uheld i den forstand, hvori disse begreber er anvendt i retspraksis og i teorien

— strejke, som berører byggepladsen

— beslutning eller påbud truffet af en administrativ myndighed eller en domstol om, at arbejdet skal indstilles

— hærværk, ugunstigt vejrlig, naturkatastrofer, krig, terrorisme, arkæologiske udgravninger

— udeblivelse eller et mere end tre uger forsinket svar fra Europa-Parlamentet på meddelelser, som tilstilles det.«

6 Rammeaftalens artikel 4 bestemmer:

»Bygningen anses for færdiggjort enten på tidspunktet for afleveringsforretningen vedrørende den samlede bygning eller på tidspunktet for den sidste afleveringsforretning, hvis dette sker successivt eller delvist, medmindre Europa-Parlamentet modsætter sig aflevering med rimelig begrundelse med henvisning til den manglende overholdelse af planen i dens helhed. I så tilfælde fastsættes færdiggørelsestidspunktet efter aftale mellem parterne eller, i mangel heraf, ved beslutning truffet af den kompetente franske domstol. Begrebet afleveringsforretning skal forstås i den forstand, hvori dette begreb anvendes i artikel 1792-6 i den franske code civile.

[...]

SERS indbyder ved rekommanderet brev afsendt mindst 10 kalenderdage før det planlagte tidspunkt Europa-Parlamentet til et besøg forud for enhver afleveringsforretning eller afleveringsforretningen. SERS forpligter sig til ikke at indkalde til den ene eller den anden af disse afleveringsforretninger uden at tage hensyn til de eventuelle betragtninger og bemærkninger, som Europa-Parlamentet måtte have, og som er rimeligt begrundet i overholdelsen af arbejdsplanen i dens helhed.

I mangel af aftale mellem SERS og dennes underleverandører vedrørende fastsættelsen af tidspunktet for en eller flere af disse afleveringsforretninger fastsættes dette af en domstol i henhold til artikel 1792-6 i den franske code civile, hvilket er udtrykkeligt accepteret af parterne. I tilfælde af en anmodning om, at en domstol skal fastslå tidspunktet, forpligter SERS sig til øjeblikkeligt at informere Europa-Parlamentet herom.

[...]«.

7 Rammeaftalens artikel 5, der har overskriften »Forsinkelser og bøder for forsinkelse«, bestemmer:

»5.1 Selv i tilfælde, hvor fristen på 36 måneder som omhandlet i artikel 3, stk. 3, overskrider det i artikel 3, stk. 2, omhandlede tidspunkt, eventuelt forlænget i medfør af artikel 5, stk. 2, skal SERS fra og med det i artikel 3, stk. 2, angivne tidspunkt, eventuelt forlænget i henhold til artikel 5, stk. 2, automatisk og uden formaliteter, alene på grund af denne overskridelse betale en bøde for forsinkelse på 28 000 ECU pr. arbejdsdag op til 3% af de fastsatte konstruktionsomkostninger (arbejdsomkostninger plus udgifter til syn og skøn).

[...]

Pligten til at betale bøde for forsinkelse — eller den i henhold til ovennævnte stykke reducerede bøde — ophører at løbe den dag, hvor det konstateres, at bygningen er færdiggjort som omhandlet i artikel 4, og under alle omstændigheder, når den øverste grænse nås.

5.2 Den i artikel 3, stk. 2, foreskrevne frist kan forlænges i tilfælde af:

— force majeure eller hændeligt uheld, som er tilstrækkelig godtgjort

— beslutning truffet af en forvaltningsdomstol eller en almindelig domstol, i hvilken det bestemmes, at arbejdet skal indstilles

— naturkatastrofer, krig, terrorisme, arkæologiske udgravninger

— ugunstigt vejrlig, som er anerkendt af Caisse des congés payés du bâtiment de Strasbourg

— forsinkelser i forbindelse med indhentelse af administrative tilladelser, som må tilskrives de myndigheder, der er ansvarlige for at forberede eller udfærdige sådanne tilladelser, med undtagelse af tilladelser, som Ville de Strasbourg er ansvarlig for.

I disse tilfælde skal en yderligere frist fastsættes efter fælles overenskomst mellem parterne eller, i mangel af en sådan overenskomst, af den i artikel 29 nævnte domstol.

Så snart SERS får kendskab hertil, skal virksomheden underrette Europa-Parlamentet om alle eventuelle forsinkelser. Hvis der ikke sker en sådan underretning, kan SERS ikke påberåbe sig ovennævnte grunde med henblik på yderligere fristforlængelse.

5.3 Ved det i artikel 3.2 tidspunkt dato er der ikke taget hensyn til arbejder eller ændringer, som Europa-Parlamentet har anmodet om eller godkendt.

For hvert af disse arbejder eller ændringer skal der fastsættes yderligere frister i henhold til de procedurer, der er fastsat i protokollen.«

8 Rammeaftalens artikel 6, stk. 3, lyder:

»Byggerenter pålægges samtlige udgiftsposter, som opføres på regnskabet fra og med det tidspunkt, hvor SERS betaler dem, til det tidspunkt, hvor den første opgørelse af foreløbige investeringsomkostninger fastsættes, eller det tidspunkt, hvor investeringsomkostningerne for et beløb, der ikke er taget i betragtning inden for rammerne af de foreløbige investeringsomkostninger, fastsættes.

Byggerenter pålægges i overensstemmelse hermed bl.a. i perioden mellem tidspunktet for den første fristdag og tidspunktet for den faktiske erlæggelse.

Renten beregnes i overensstemmelse med den rentesats og de betingelser, der fremstår som de mest fordelagtige på finansmarkederne, som SERS skal undersøge løbende i forbindelse hermed, i overensstemmelse proceduren i artikel 6, stk. 4.

Beregningen af antallet af dage og kapitalisering af renten skal ske i overensstemmelse med de bankmetoder, der er fastsat i den finansieringsaftale, der er angivet i artikel 6, stk. 4.

Rentesatsen for den påløbne rente skal foreløbigt fastsættes til 7,3% for så vidt angår fastsættelsen af de foreløbige investeringsomkostninger.

Europa-Parlamentet betaler ikke byggerenter for tidsrummet mellem tidspunktet for færdiggørelse i henhold til artikel 3, stk. 2, efter eventuel forlængelse i henhold til artikel 5, stk. 2, og det faktiske tidspunkt for færdiggørelse, hvis færdiggørelse efter det planlagte tidspunkt er en følge af handlinger, som må tilskrives SERS, eller af en forsinkelse, som den domstol, der henvises til i artikel 29, ikke anser for berettiget.«

9 Rammeaftalens artikel 21, stk. 1, bestemmer, at meddelelse af skrivelser eller oplysninger skal ske ved udveksling af skrivelser mellem SERS' direktør og generaldirektøren for Parlamentets administration eller, i tilfælde af forfald, en hertil befuldmægtiget person, og ingen part kan påberåbe sig den anden parts mundtlige beslutning eller mundtlige aftale, eller en skrivelse, som ikke er underskrevet af en af disse to personer eller deres udtrykkeligt udpegede befuldmægtigede.

10 I henhold til rammeaftalens artikel 22, stk. 1, skal SERS hver måned udarbejde en detaljeret redegørelse for, hvorledes projektet skrider frem.

11 I henhold til rammeaftalens artikel 25 skal den generelle tidsplan, som er vedlagt rammeaftalen, iagttages, og i de ovennævnte månedlige rapporter skal SERS præsentere tidsplanerne for byggeriet. Eventuelle forsinkelser skal anmeldes og

begrundes, og SERS skal i sådanne tilfælde underrette Parlamentet om, hvilke foranstaltninger SERS har til hensigt at træffe, uden at det påvirker anvendelsen af rammeaftalens artikel 5, for at afhjælpe situationen.

12 Artikel 28 bestemmer, at fransk ret finder anvendelse på rammeaftalen.

13 I henhold til rammeaftalens artikel 29 gælder følgende:

»I mangel af mindelig aftale mellem parterne skal samtlige tvister, der opstår i forbindelse med denne aftale, forelægges for De Europæiske Fællesskabers Ret i Første Instans i henhold til EØF-traktatens artikel 181, Euratom-traktatens artikel 153 og EKSF-traktatens artikel 42.«

14 Som det fremgår af sagen, har parterne udvekslet et stort antal skrivelser og dokumenter. Af de dokumenter, der er fremlagt for Domstolen, fremgår bl.a., at Parlamentet den 22. november 1994 underrettede SERS om et konsulentfirmas udtalelse om SERS' månedsrapport nr. 6. I en skrivelse af 20. december samme år besvarede SERS den kritik, som fremgik af nævnte udtalelse, og gjorde bl.a. gældende, at det siden august 1994, dvs. før indledningen af udbudsrunden vedrørende opførelsen af bygningens fundament, stod klart, at udvælgelsen af de virksomheder, der skulle udføre dette arbejde, kunne ske frem til januar 1995, og at genoptagelse af forhandlingerne medførte en forsinkelse, men at det helt klart var muligt at holde sig inden for de frister, som var fastsat i rammeaftalen, eftersom den margin, som SERS havde skaffet sig i forhold til målet, ikke var blevet opbrugt, og i det væsentligste stadig var til rådighed.

15 Ved en ændringsmeddelelse (PEU 008) dateret den 28. september 1995 anmodede Parlamentet om visse ændringer i tegningerne af plenarsalen. I denne meddelelse anførtes det, for så vidt angår disse ændringers betydning for fristen for færdiggørelse, at udskydelse af fristen for færdiggørelse af arbejderne skulle modsvare fristen mellem den 31. august 1995 og tidspunktet for SERS' modtagelse af Parlamentets godkendelse.

16 Ved skrivelser af 1. marts, 11. april og 9. juli 1996 samt af 3. februar, 9. april og 13. august 1997 tilsendte SERS Parlamentet oversigter vedrørende ugunstigt vejrlig, der havde gjort det nødvendigt at forlænge fristen for færdiggørelse af bygningen, med henvisning til enten rammeaftalens artikel 3, stk. 3, eller artikel 5, stk. 2. Disse oversigter omfattede i alt 152 arbejdsdage.

17 Parlamentet svarede ved skrivelser af 18. marts, 21. juni og 18. juli 1996 for det første, at det påhvilede SERS, hvis denne på gyldig måde skulle kunne påberåbe sig rammeaftalens artikel 3, stk. 3, at godtgøre, at det pågældende ugunstige vejrlig faktisk havde bevirket en forsinkelse af bygningsarbejdernes generelle gennemførelse. Parlamentet anførte for det andet, at den frist, som er angivet i rammeaftalens artikel 5, stk. 2, alene kunne forlænges i kraft af en fælles overenskomst eller ved en retsafgørelse, og at der ikke var fastsat nogen undtagelse for denne procedure i tilfælde af ugunstigt vejrlig.

18 For så vidt angår den forsinkelse, som vedrørte installationen af et computernetværk, som var genstand for en ændringsmeddelelse (PEU 055), besluttede Parlamentet den 29. juli 1997 at give SERS en yderligere frist på fem arbejdsdage for at færdiggøre byggeriet.

19 I en skrivelse af 10. december 1997 mindede Parlamentets generalsekretær om Parlamentets holdning vedrørende ugunstigt vejrligs betydning for beregningen af fristen for færdiggørelse af bygningen og anmodede SERS om at underrette ham

om de foreløbige investeringsomkostninger i henhold til rammeaftalens artikel 6, stk. 2, litra c), inden tre uger fra modtagelsen af skrivelsen.

20 I sit svar af 16. januar 1998 gjorde SERS gældende, at Parlamentets holdning var i strid med rammeaftalens artikel 3, stk. 3, og artikel 5, stk. 2. SERS tilføjede, at det ikke kunne imødekomme Parlamentets begæring, eftersom rammeaftalens artikel 6, stk. 2, endnu ikke var trådt i kraft, fordi bygningen endnu ikke var færdiggjort. Parlamentets holdning var desuden selvmodsigende, eftersom Parlamentet for det første krævede betaling af bøder for forsinkelse på grund af manglende færdiggørelse, og for det andet anså bygningen for færdiggjort i rammeaftalens artikel 6, stk. 2, litra c)'s forstand.

21 SERS underrettede ved rekommanderet skrivelse af 14. december 1998 Parlamentet om, at det havde afleveret bygningen 18. november samme år, og at sidstnævnte dato udgjorde tidspunktet for bygningens færdiggørelse i rammeaftalens artikel 4's forstand.

22 Parlamentet svarede den 16. december 1998, at det modsatte sig, at bygningen kunne anses for færdiggjort på det tidspunkt, hvor SERS gennemførte afleveringsforretningen.

23 Den 14. januar 1999 undertegnede Ville og Parlamentet tre aftaler, som den 19. januar 1999 også blev undertegnet af SERS. Aftalen vedrørte:

— et tillæg til rammeaftalen (herefter »tillægget til rammeaftalen«), hvorved artikel 29 blev suppleret med det formål at oprette et Forligsudvalg (herefter

»Forligsudvalget«), hvis eneste opgave var at bilægge parternes uenigheder vedrørende fortolkningen og anvendelse af rammeaftalens artikel 3, 5, 6 og 25 for så vidt angik det aftalemæssigt fastsatte tidspunkt for færdiggørelse af bygningen

— en forligsprotokol, hvorved parterne besluttede at henskyde alle uenigheder, som beskrevet i ovennævnte tillæg, til Forligsudvalget

— en bekræftelse af færdiggørelse af bygningen, hvorved parternes navnlig enedes om, at tidspunktet for den faktiske færdiggørelse af bygningen, i rammeaftalens artikel 4, stk. 1's forstand, skulle fastsættes til den 15. december 1998. Som følge heraf skulle den mellem SERS og Europa-Parlamentet indgåede langtidslejekontrakt træde i kraft fra og med denne dato på de betingelser, der er fastsat i rammeaftalen.

24 I overensstemmelse med artikel 1, stk. 2, i tillægget til rammeaftalen skulle Forligsudvalget alene tage stilling til retlige spørgsmål på grundlag af bestemmelserne i rammeaftalen. Hver af parterne havde desuden pligt til at rette sig efter udtalelsen, men havde dog mulighed for inden for 30 dage regnet fra meddelelsen af udtalelsen at appellere denne udtalelse til den domstol, der er omtalt i rammeaftalens artikel 29.

25 SERS gjorde følgende forsinkelser gældende for Forligsudvalget:

— 25 arbejdsdage som følge af supplerende arbejder som konsekvens af de ændringer, der blev anmodet om ved ændringsmeddelelsernes PEU 088 og 055

— 128 arbejdsdage på grund af, at den første udbudsrunde vedrørende opførelsen af fundamentet mislykkedes

— 180 arbejdsdage på grund af ugunstigt vejrlig

— 106 arbejdsdage fordi visse underleverandører ikke havde opfyldt deres forpligtelser

— 4 arbejdsdage på grund af en strejke

— 16 arbejdsdage på grund af, at veje blev afspærret som følge af ugunstigt vejrlig og installation af antifrostbeskyttelse

— 20 arbejdsdage på grund af administrative påbud

— 81 arbejdsdage fordi koncernen DRE-Lefort-Francheteau (herefter »DRE«) og det selskab, der var ansvarlig for udførelse af gipsningsarbejdet, forlod projektet.

26 Den 22. marts 1999 afgav Forligsudvalget den begærede udtalelse (herefter »Forligsudvalgets udtalelse«) og meddelte den til parterne.

27 I punkt V.3 i udtalelsen anførte Forligsudvalget følgende:

»[...]

[...] aftalen indeholder to særskilte rækker af bestemmelser, nemlig bestemmelserne i artikel 3, stk. 3, om den fastsatte frist og bestemmelserne i artikel 3, stk. 2, og artikel 5, om tidspunktet for færdiggørelse

[...] i aftalen angives forskellige grunde til forlængelse, som er forskellige med hensyn til den fastsatte frist og tidspunktet for færdiggørelse

[...] aftalen forbinder hele vejen igennem fristen for tidspunktet for færdiggørelse, som er fastsat i artikel 3, stk. 2, til de grunde til forsinkelse, der er fastsat i artikel 5, stk. 2 (jf. artikel 5, stk. 1, artikel 6, stk. 3, og artikel 7, stk. 2).

[...] i artikel 5, stk. 1, fastslås følgende:

»Selv om den frist på 36 måneder, som er fastsat i artikel 3, stk. 3, strækker sig ud over den dato, der er fastsat i artikel 3, stk. 2, eventuelt forlænget i henhold til artikel 5, stk. 2, er SERS fra og med den dato, der er fastsat i artikel 3, stk. 2, eventuelt forlænget i henhold til artikel 5, stk. 2, uden yderligere formaliteter forpligtet til at betale bøder for forsinkelse [...]«

Trods manglende overensstemmelse mellem ordet »forlænget« (prorogé), som vanskeliggør fortolkningen af denne bestemmelse, men som parterne er enige om var en skrivefejl, kan bestemmelsen alene forstås på følgende måde: Enhver færdiggørelse af bygningen, som overskrider fristen i henhold til artikel 3, stk. 2, eventuelt forlænget i henhold til de grunde til forlængelse, der fremgår af artikel 5, stk. 2, fører til betaling af bøder for forsinkelse i henhold til aftalen, selv når overskridelsen af den frist, der er fastsat ved artikel 3, stk. 3, er begrundet i henhold til de grunde til forlængelse, som er angivet i artikel 3, stk. 3, men som ikke er gentaget i artikel 5, stk. 2.

Selve formuleringen af artikel 5, stk. 1, i forening med de bestemmelser, der forbinder artikel 3, stk. 2 (tidspunktet for færdiggørelse), med artikel 5, stk. 2 (grunde til forlængelse af tidspunktet for færdiggørelse), bevirker følgelig, at den frist, der er fastsat i artikel 3, stk. 3, må adskilles fra tidspunktet for færdiggørelse.

På dette grundlag er Forligsudvalget af den opfattelse [...], at det er den 31. december 1997, der er det aftalemæssige tidspunkt for færdiggørelse, i påkommende tilfælde udskudt alene med henvisning til de grunde til forlængelse, der er angivet i artikel 5, stk. 2, og at det er fra og med denne dato, at der skal betales bøder for forsinkelse.«

28 Afdeling VI i Forligsudvalgets udtalelse, som angår spørgsmålet om de vilkår, hvorunder de grunde til forlængelse, der er fastsat i artikel 3, stk. 3, henholdsvis artikel 5, stk. 2, i rammeaftalen, kan påberåbes, lyder:

»[...]

Under hensyn til artikel 3, stk. 3's ordlyd, kan de grunde til forlængelse, som er fastsat heri, alene påberåbes, hvis de er indtruffet før den 31. december 1997, og de kan alene tages i betragtning inden for den frist på tre måneder, der følger af artikel 3, stk. 2, og artikel 3, stk. 3, i forening.

I denne forbindelse fremgår det af den skrivelse, som Europa-Parlamentet fremlagde på mødet den 5. marts 1999 (punkt 24 og 25), at denne institution implicit, men nødvendigvis erkendte, at denne tremånedersfrist blev overholdt af SERS i henhold til artikel 3, stk. 3.

Europa-Parlamentet har imidlertid ikke angivet, hvilke af de af SERS påberåbte grunde, som Parlamentet har ment at kunne acceptere for at godkende denne forlængelse af den fastsatte frist. Det er imidlertid ikke muligt at lade en og samme grund for forlængelse anvende to gange: første gang for at forlænge den fastsatte frist på 36 måneder og anden gang for at forlænge tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen.

Forligsudvalget [...] anbefaler således parterne at mødes med det formål at fastslå grundene til forlængelse af fristen på 36 måneder, og naturligvis i første række at diskutere de grunde til forlængelse, der er godkendt i henhold til artikel 3, stk. 3, men ikke i henhold til artikel 5, stk. 2.

Af ovenstående følger således, at den eneste uenighed, der stadig eksisterer mellem parterne, vedrører grundene for udskydelse af tidspunktet for færdiggørelse i henhold til artikel 5, stk. 2, til efter den 31. december 1997.

Forligsudvalget [...] mener, at grundene til forlængelse i artikel 5, stk. 2, i sig selv indebærer, at tidspunktet for færdiggørelse i henhold til artikel 3, stk. 2

(31.12.1997) udskydes på samme måde, uanset hvornår disse grunde indtræder, og selv om dette er sket efter den 31. december 1997, dog på betingelse af, at de opstår i løbet af perioden for begrundet forlængelse i henhold til artikel 5, stk. 2.«

29 Under afdeling VII i udtalelsen behandlede Forligsudvalget de forskellige grunde til forsinkelse, som kan tages i betragtning for at fastslå tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen. For så vidt angår de begivenheder, som SERS har påberåbt sig, og som kan anses for omfattet af begrebet force majeure, bemærkede Forligsudvalget følgende under udtalelsens afdeling VII.1, kapitel A, sektion 2, litra a):

»Den første hændelse, som kan omfattes af begrebet force majeure, består i den forsinkelse, som fulgte af, at udbudsrunden vedrørende udførelsen af fundamentet ikke førte til noget resultat, og som hviler på antagelsen om en overenskomst mellem de tilbudsgivende virksomheder, og på, at det var nødvendigt at gennemføre en ny udbudsrunde for at kunne udbyde nævnte arbejde.

[...]

Det skal imidlertid bemærkes, at det af den skrivelse af 20. december 1994, som SERS' generaldirektør sendte til generaldirektøren for Europa-Parlamentets administration, fremgår, at SERS ville iagttage de frister, som er angivet i rammeaftalen, til trods for, at konsultationerne var blevet genoptaget, og trods den tid, der blev tabt som følge af denne alvorlige hændelse.

Forligsudvalget [...] mener imidlertid, at de omstændigheder, som karakteriserer et tilfælde af force majeure, er af objektiv art. Nævnte omstændigheder skal således bedømmes for sig, uafhængigt af den eventuelle fejlbedømmelse, som en part må have foretaget på et tidspunkt, hvor samtlige følger af denne hændelse desuden endnu ikke havde vist sig.

På dette grundlag anmoder Forligsudvalget [...] parterne om at mødes med henblik på sammen og efterfølgende at undersøge de faktiske virkninger af den aktuelle hændelse for bygningsarbejdets forløb, under hensyn til den pligt til at udvise forsigtighed, der påhviler SERS.

Parterne må på grundlag af denne undersøgelse beslutte sig for at forkaste eller helt eller delvis at godtage denne hændelse som en grund til udskydelse af tidspunktet for færdiggørelse.«

30 Under afdeling VII.1, kapitel A, sektion 2, litra d), i udtalelsen vurderede Forligsudvalget de fejl fra underleverandørernes side, som SERS har påberåbt sig for at begrunde en udskydelse af tidspunktet for færdiggørelse af bygningen, på følgende måde:

»[...]

* Sådanne faktiske omstændigheder kan i almindelighed ikke anses for at være omfattet af begrebet force majeure, eftersom de i princippet ikke kan anses for at være uforudseelige. Fejl begået af underleverandører er nemlig relativt almindelige i forbindelse med gennemførelsen af et arbejde og betragtes i retspraksis som sædvanlige risici i forbindelse med et byggeprojekt.

** Fejlen begået af koncernen [DRE] er imidlertid speciel under hensyn til baggrunden for fejlens opståen. Nævnte koncern havde nemlig, efter at have afgivet et tilbud inden for rammerne af en udbudsrunde og efter at have konstateret, at dens tilbud blev accepteret, nægtet at underskrive aftalen om udførelse af opgaven.

Denne situation er i sig selv sådan, at den kan omfattes af begrebet force majeure, hvis den betydelige forsinkelse, som den har ledt til, må anses for at være uoverkommelig af de parter, som det tilkommer at tage stilling til dette spørgsmål.

Hvis parterne skulle lægge til grund, at der foreligger et tilfælde af force majeure, mener Forligsudvalget [...] imidlertid, at betaling af bøder for forsinkelse ikke kan undgås i dette meget særlige tilfælde. En fritagelse for betaling heraf ville nemlig fritage den koncern, der har begået fejl, fra at bære konsekvenserne af sine fejlagtige handlinger og at lade Europa-Parlamentet bære et tab, som uden tvivl har ramt SERS, men som sidstnævnte kan få erstatning for fra nævnte koncern.

Denne udtalelse fra Forligsudvalget hviler imidlertid på antagelsen om, at [DRE-]koncernen begik en fejl, idet den nægtede at opfylde sine forpligtelser. Hvis den kompetente domstol, for hvilken SERS har anlagt sag, når til en anden konklusion, skal spørgsmålet om, hvorvidt der foreligger et tilfælde af force majeure, prøves på ny af parterne på grundlag af denne retsafgørelse.

[...]«

31 I afdeling VII.1, kapitel D, i Forligsudvalgets udtalelse vedrørende ændringerne som følge af de supplerende arbejder fremgår følgende:

»[...]

I protokollen om aftalens funktion, som udgør bilag 5 til rammeaftalen, er fastsat følgende:

»SERS skal underrette Europa-Parlamentet om følgerne for den planlagte frist af ændringerne i projektet for så vidt angår anvendelsen af rammeaftalens artikel 5, stk. 3, og under hensyn til de ændringer, der har forbindelse med planlægningen.

Europa-Parlamentets godkendelse af ændringerne fører i retlig henseende til en tilsvarende forlængelse af den i artikel 3 foreskrevne frist for færdiggørelse.«

Forligsudvalget [...] mener, at i henhold til denne bestemmelse skal de frister, som følger af de supplerende arbejder eller ændringer, der er anmodet om eller godkendt af Parlamentet, alle tages i betragtning for så vidt angår forlængelse af fristen for færdiggørelse, når de betingelser, der er fastsat i punkt 3.2 i protokollen om aftalens funktion, er opfyldt.

Dette gælder så meget desto mere, som det fremgår af sagen, at de frister, som følger af [ændringsmeddelelse] PEU 055 — computernetværk — er taget til efterretning af Parlamentet, og at de frister, som følger af [ændringsmeddelelse] PEU 008 — ændring af plenarsalen — udtrykkeligt er godkendt af Parlamentet, hvilket fremgår af nævnte ændringsmeddelelse.«

32 For så vidt angår de vilkår, der kan lægges til grund for forlængelsen af fristen for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen, fandt Forligsudvalget under afdeling VII.2 i udtalelsen, at rammeaftalens artikel 5, stk. 2, hvori det er bestemt, at de grunde til forlængelse, som kan angives dér, alene kan bevirke, at denne

dato udskydes, hvis SERS har underrettet Parlamentet derom, så snart det fik kendskab til, at de forelå, skal anvendes i god tro, og at bestemmelsen finder anvendelse »uden alle unødvendige formaliteter, så snart informationen på en tilstrækkelig klar måde er blevet bragt til Parlamentets kundskab«.

33 For så vidt angår byggerenterne fastslås følgende under afdeling VIII i Forligsudvalgets udtalelse:

»[...]

Det fremgår [af bestemmelserne i artikel 6, stk. 3, sidste afsnit, i rammeaftalen] at systemet med byggerenter er forskelligt fra systemet med bøder for forsinkelse, eftersom de har forskellige formål.

Af dette følger, at fritagelse for pligten til at betale byggerenter alene kan indrømmes Europa-Parlamentet, hvis følgende betingelser begge er opfyldt:

— For det første skal tidspunktet for bygningens faktiske færdiggørelse tidsmæssigt ligge efter tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen.

— For det andet skal denne forskel i tid kunne henføres til en fejl begået af SERS eller være en følge af en forsinkelse, som ikke kan anses for begrundet af den domstol, der er omtalt i artikel 29.

Forligsudvalget [...] mener, at med en fejl begået af SERS skal der forstås en personlig fejl fra entreprenørens side, og fejl, som kan henføres til øvrige aftaleparter eller deres underleverandører, kan ikke anses for omfattet heraf.

For så vidt angår »forsinkelser, som ikke kan anses for begrundet af den domstol, der er omtalt i artikel 29«, er der ikke fastsat noget bedømmelseskriterium i aftalen, men der henvises blot til Retten i Første Instans.

Forligsudvalget [...] har følgelig overvejet, hvilke kriterier parten eller parterne kan påberåbe sig, før der anlægges sag ved denne domstol for at fastslå, om en forsinkelse, som SERS har gjort gældende, er berettiget eller ej.

Forligsudvalget mener, at eftersom de grunde til forlængelse, der er angivet i artikel 5, stk. 2, allerede er taget i betragtning i selve ordlyden af artikel 6, stk. 3, sidste afsnit, er det de grunde, der er angivet i artikel 3, stk. 3 — hvorom det bør erindres, at de ikke er udtømmende — som skal lægges til grund ved afgørelsen af dette spørgsmål.«

Retsforhandlinger

34 Parlamentet indgav stævning til Rettens Justitskontor den 20. april 1999.

35 Ved skrivelse af 21. april 1999 bekræftede Rettens justitssekretær modtagelsen af stævningen. I sin skrivelse henviste han til, at Retten i henhold til traktatens artikel 181 ikke har kompetence til i medfør af en voldgiftsbestemmelse at træffe

afgørelse om et søgsmål anlagt af en institution. Justitssekretæren meddelte herefter Parlamentet sin hensigt om i henhold til artikel 47, stk. 1, i EF-statutten for Domstolen at oversende stævningen til Domstolens justitssekretær, medmindre Parlamentet inden den 3. maj 1999 tilkendegav, at dets hensigt faktisk havde været at anlægge sag ved Retten i Første Instans.

36 Den 28. april 1999 svarede Parlamentet, at det ikke have nogen indvendinger imod, at stævningen blev oversendt til Domstolens justitssekretær.

37 Stævningen blev derfor oversendt den 4. maj 1999 af Rettens justitssekretær til Domstolens Justitskontor, hvor den blev registreret den følgende dag.

38 Ved særskilt dokument indleveret til Domstolens Justitskontor den 23. juli 1999 gjorde Ville og SERS i henhold til artikel 91, stk. 1, i Domstolens procesreglement en formalitetsindsigelse gældende vedrørende stævningen, og gjorde gældende, at søgsmålet var anlagt for sent, og at oversendelsen af stævningen til Domstolen var retsstridig.

39 Domstolen har den 7. december 1999, efter at have hørt generaladvokaten, i henhold til artikel 91, stk. 4, i Domstolens procesreglement besluttet at henskyde afgørelsen om formalitetsindsigelsen til afgørelse i forbindelse med sagens realitet.

40 Den 7. april 2000 anmodede Parlamentet med henvisning til artikel 82a, stk. 1, litra b), i Domstolens procesreglement om, at sagen blev udsat, idet der pågik forhandlinger mellem parterne.

41 Ved skrivelse af 17. april 2000 fremsatte SERS og Ville indsigelse mod denne anmodning, eftersom SERS ikke havde deltaget i de af Parlamentet nævnte forhandlinger.

42 På dette grundlag besluttede Domstolen, efter at have hørt generaladvokaten, den 10. maj 2000 ikke at udsætte sagen.

43 Ved begæring indleveret til Domstolens Justitskontor den 11. oktober 2002 anmodede SERS og Ville om, at den mundtlige forhandling, som var blevet afsluttet den 26. september 2002, efter at generaladvokaten havde fremsat forslag til afgørelse, skulle genåbnes. Domstolen afviste denne begæring ved kendelse af 3. februar 2003.

Parternes påstande

44 For så vidt angår formalitetsindsigelsen har Ville og SERS nedlagt følgende påstande:

— Formalitetsindsigelsen antages til realitetsbehandling og tages til følge i henhold til artikel 91 ff. i Domstolens procesreglement.

— Det fastslås, at den aftalte frist på 30 dage for at anlægge søgsmål ved en kompetent domstol til prøvelse af Forligsudvalgets udtalelse var udløbet den dag, da søgsmålet blev anlagt ved Domstolen, dvs. den 5. maj 1999.

— Det fastslås, at Forligsudvalgets udtalelse er endelig og uigenkaldelig.

— Parlamentet tilpligtes at betale sagsomkostningerne og betaler til hver af parterne sagsomkostninger for 20 000 EUR.

— Subsidiært, og for det usandsynlige tilfælde, at Domstolen skulle beslutte at henskyde formalitetsindsigelsen til afgørelsen om sagens realitet eller at forkaste indsigelsen ved en særskilt beslutning, fastslås det, at Ville og SERS indrømmes nye frister for at fremsætte anbringender vedrørende sagens realitet.

45 For så vidt angår formalitetsindsigelsen har Parlamentet nedlagt følgende påstande:

— Formalitetsindsigelsen afvises.

— Ville og SERS' påstand om, at Parlamentet tilpligtes at erstatte sagsomkostninger for 20 000 EUR, afvises.

— Ville og SERS tilpligtes at betale sagens omkostninger.

— Søgsmålet antages til realitetsbehandling, subsidiært henvises søgsmålet til afgørelse ved Retten i Første Instans.

46 For så vidt angår sagens realitet har Parlamentet nedlagt følgende påstande:

— SERS tilpligtes at betale bøder for forsinkelse fra og med den 9. januar 1998, som var tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen, til og med den 14. december 1998, som var dagen før den dag, hvor nævnte bygning blev afleveret, subsidiært tilpligtes SERS at betale bøder for forsinkelse fra den dag, Domstolen finder, at bygningen skulle have stået færdig i henhold til aftalen.

— Forsinkelserne efter den 9. januar 1998, som var tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen, er uberettigede, og Europa-Parlamentet skal således ikke betale byggerenter fra denne dato til og med den 14. december 1998, som var dagen før den dag, hvor nævnte bygning skulle have stået færdig, subsidiært skal Europa-Parlamentet ikke betale byggerenter fra den dag, Domstolen finder, at bygningen skulle have stået færdig i henhold til aftalen.

— Forligsudvalgets udtalelse annulleres.

— Ville og SERS tilpligtes at betale sagens omkostninger.

— Ville og SERS' modpåstand vedrørende Forligsudvalgets udtalelse kan ikke antages til realitetsbehandling.

— Disse parters påstand om erstatning for sagsomkostningerne for 300 000 FRF afvises.

— Disse parters samtlige øvrige påstande tages ikke til følge.

47 Hvad angår realiteten har Ville og SERS nedlagt følgende påstande for Domstolen:

— Det fastslås, at de alene fremsætter påstande vedrørende sagens realitet for det tilfælde, at formalitetsindsigelsen forkastes, men at de holder fast ved og bekræfter denne indsigelse.

Med dette forbehold:

— Det fastslås, at de har nedlagt modpåstand om annullation af Forligsudvalgets udtalelse, for så vidt angår den del, hvori Forligsudvalget fandt, at fristen for færdiggørelse udløb den 31. december 1997, og at dette tidspunkt alene kunne forlænges under henvisning til de i rammeaftalens artikel 5, stk. 2, anførte grunde.

— Det fastslås, at fristen den 31. december 1997 alene er en foreløbig frist, der kan forlænges, såfremt der forligger berettigede grunde herfor under henvisning til samtlige de grunde, der er nævnt i rammeaftalens artikel 3, hvilken artikel udgør et samlet hele.

Og for så vidt angår Parlamentets søgsmål:

— Søgsmålet forkastes.

— Det fastslås, at Domstolen har samme kompetence og ikke anden kompetence end Forligsudvalget.

— Det fastslås, at Domstolen alene kan tage stilling til de for tvisten anvendelige retsprincipper og ikke kan prøve de faktiske omstændigheder, og så meget desto mindre kan bedømme eller fastsætte nogen frist for færdiggørelse på grundlag af de faktiske omstændigheder, der ikke er omfattet af Forligsudvalgets og Domstolens kompetence, eftersom Domstolen skal tage stilling til Europa-Parlamentets påstand med overførende virkning.

— Forligsudvalgets udtalelse bekræftes for så vidt angår alle de andre dele end den del, der er genstand for Ville og SERS' modpåstand.

— Europa-Parlamentet tilpligtes at betale sagens omkostninger og erstatter procedureomkostninger for 300 000 FRF.

Formaliteten med hensyn til Parlamentets søgsmål

Parternes argumenter

48 Ville og SERS' formalitetsindsigelse vedrørende Parlamentets søgsmål støttes på to forskellige anbringender.

49 Til støtte for det første anbringende om, at søgsmålsfristen er udløbet, har de gjort gældende, at søgsmålet ikke blev lovligt anlagt ved Retten og heller ikke blev registreret til trods for, at Retten modtog Parlamentets stævning inden for den gældende frist på 30 dage, eftersom Rettens justitssekretær ikke traf nogen foranstaltninger efter at have konstateret, at Retten ikke havde kompetence til at prøve sagen. Anlæggelse af søgsmål ved en domstol, der ikke er kompetent, kan ydermere ikke medføre, at søgsmålsfristen afbrydes. Ville og SERS har tilføjet, at denne frist var udløbet på det tidspunkt, hvor stævningen blev registreret ved den kompetente domstol. Denne forsinkelse er så meget desto mere alvorlig, som Parlamentet først godkendte oversendelsen af stævningen til Domstolen den 28. april 1999, dvs. efter at søgsmålsfristen var udløbet.

50 Til støtte for deres andet anbringende om, at den måde, hvorpå stævningen blev oversendt fra Retten til Domstolen var retsstridig, har Ville og SERS for det første gjort gældende, at søgsmål ikke kan anlægges ved Domstolen ved en simpel skrivelse. Rettens justitssekretær kan ikke anlægge sag ved Domstolen på sagsøgerens vegne. Endelig var det fejlagtigt og uden retsvirkning, at Rettens justitssekretær med henvisning til artikel 47, stk. 1, i EF-statutten for Domstolen oversendte stævningen til Domstolens justitssekretær. Nævnte artikel vedrører nemlig alene de tilfælde, hvor der »[fejlagtigt] indgives en stævning eller processkrift, der er stilet til Retten, til Domstolens justitssekretær« og omvendt. I

nærværende sag er der imidlertid ikke tale om nogen fejltagelse, eftersom stævningen blev sendt til Retten og indleveret til denne rets justitssekretær. På dette grundlag skulle Retten have truffet afgørelse om kompetence ved en kendelse i medfør af artikel 47, stk. 2, i EF-statutten for Domstolen.

51 For så vidt angår det første anbringende har Parlamentet gjort gældende, at Domstolen og Retten ikke tilhører to forskellige retsordener, men at de tilsammen udgør en og samme fællesskabsinstitution som omhandlet i EF-traktaten. Det fremgår endvidere af ordlyden af artikel 47, stk. 1, i EF-statutten for Domstolen, at søgsmålsfristen afbrydes, når en stævning oversendes fra en justitssekretær ved denne institution til en anden. Et søgsmål er lovligt anlagt, når der er indgivet en stævning inden for den frist, der gælder for en af institutionens justitskontorer. Dette er tilfældet i nærværende sag, eftersom stævningen blev indleveret til Rettens Justitskontor før udløbet af søgsmålsfristen på 30 dage.

52 For så vidt angår det andet anbringende har Parlamentet gjort gældende, at Ville og SERS' opfattelse bygger på en overdreven formalistisk fortolkning af artikel 47 i EF-statutten for Domstolen. Under hensyn til, at Retten og Domstolen er to domstole, der deler udøvelsen af en og samme institutions beføjelser mellem sig, er det hverken formålstjenligt eller passende — med henblik på en ordnet retspleje — at de procedurer, der er fastsat i denne bestemmelse, gennemføres på en overdrevent streng måde. Under alle omstændigheder fremgår det af den skrivelse, hvorved Parlamentet indgav stævning, at det ikke havde til fast hensigt at anlægge søgsmål ved Retten i stedet for ved Domstolen. Rettens justitssekretær havde således grundlag for at antage, at indlevering af stævningen til Retten beroede på en fejltagelse, og at Parlamentet havde kendskab til, at der formentlig var tale om en fejl, og havde accepteret de nødvendige følger heraf, nemlig at stævningen skulle oversendes til Domstolens Justitskontor. Subsidiært, for det tilfælde, at Domstolen måtte antage, at denne oversendelse var retsstridig, har Parlamentet gjort gældende, at sagen bør hjemvises til Retten, således at den formelt kan erklære sig inkompetent og henvise sagen til Domstolen.

Domstolens bemærkninger

53 For så vidt angår det første anbringende om, hvilken dag for indgivelse af stævningen, der skal tages i betragtning ved vurderingen af, om søgsmålsfristen er overholdt, bemærkes, at når Domstolen i medfør af artikel 47, stk. 2, i EF-statutten for Domstolen henviser en sag til Retten, anses søgsmålet for at være lovligt anlagt ved Retten, selv om søgsmålsfristen er udløbet (jf. i denne retning kendelse af 23.5.1990, sag C-72/90, Asia Motor France mod Kommissionen, Sml. I, s. 2181, præmis 16-20). Samme princip finder anvendelse, når Retten henviser en sag til Domstolen.

54 Det første anbringende bør derfor forkastes.

55 For så vidt angår det andet anbringende om, at den måde, hvorpå stævningen blev oversendt fra Retten til Domstolen, er retsstridig, skal det bemærkes, at i medfør af artikel 47, stk. 2, i EF-statutten for Domstolen burde Retten i hvert fald have konstateret, at den ikke havde kompetence til at prøve Parlamentets søgsmål, som helt åbenlyst omfattes af Domstolens kompetence, og derfor have oversendt stævningen til Domstolen. Stævningen kan imidlertid ikke på dette grundlag anses for at være indgået for sent til at kunne antages til realitetsbehandling, hvilket fremgår af denne doms præmis 53. Den omstændighed, at Rettens justitssekretær selv oversendte stævningen til Domstolens justitssekretær, kan ikke antages at have nogen indvirkning på spørgsmålet om, hvorvidt søgsmålet kan antages til realitetsbehandling.

56 Det andet anbringende bør derfor forkastes, idet det er irrelevant.

57 Under hensyn til ovenstående bemærkninger bør indsigelsen om, at Parlamentets søgsmål ikke kan antages til realitetsbehandling, forkastes.

Formaliteten med hensyn til Ville og SERS' modpåstand

Parternes argumenter

58 Parlamentet har gjort gældende, at Ville og SERS' modpåstand, som er nedlagt i deres svarskrift, ikke kan antages til realitetsbehandling. I denne forbindelse har Parlamentet anført, at fristen for at anlægge sag til prøvelse af Forligsudvalgets udtalelse var udløbet den 8. marts 2000, som er den dag, hvor svarskriftet blev indgivet til Domstolens Justitskontor. Eftersom modpåstanden ikke vedrører annullation af en af de dele af Forligsudvalgets udtalelse, som er omfattet af Parlamentets påstand, kan den ikke antages til realitetsbehandling.

59 Ville og SERS har gjort gældende, at deres modpåstand skal antages til realitetsbehandling, eftersom de ikke fik kendskab til Parlamentets søgsmål før efter udløbet af den frist, der er angivet i artikel 1, stk. 2, i tillægget til rammeaftalen, og eftersom retten til at nedlægge en sådan modpåstand har nær forbindelse med begrebet retfærdig rettergang og princippet om »parternes ligestilling«.

Domstolens bemærkninger

60 Det fremgår af artikel 1, stk. 2, i tillægget til rammeaftalen, at den udtalelse, som Forligsudvalget skulle afgive, var bindende for parterne, for så vidt som ingen af

dem havde anlagt sag til prøvelse heraf ved den kompetente domstol. Et sådant søgsmål kan således sammenlignes med en appel af en retsafgørelse. Der findes ingen bestemmelser i Domstolens procesreglement, som er til hinder for en modpåstand i et sådant tilfælde, når visse betingelser er opfyldt.

61 Procesreglementets artikel 116, stk. 1, som finder analog anvendelse i nærværende sag, har følgende ordlyd:

»Påstandene i svarskriftet skal gå ud på:

— at appellen helt eller delvis afvises eller forkastes, eller at Rettens afgørelse helt eller delvis ophæves

— at der gives helt eller delvis medhold i de påstande, der er nedlagt i første instans, idet nye påstande ikke kan nedlægges.«

62 Det bemærkes, at de påstande, som Ville og SERS' svarskrift indeholder, opfylder disse kriterier, eftersom disse påstande bl.a. vedrører en delvis annullation af Forligsudvalgets udtalelse, og tilsigter, at deres påstande fremsat for Forligsudvalget vedrørende fastsættelsen af tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen tages til følge.

63 For så vidt angår den frist, inden for hvilken en sådan modpåstand kan nedlægges, bemærkes, at det i artikel 115, stk. 1, i Domstolens procesreglement er bestemt, at fristen for at indgive svarskrift er to måneder efter appelskriftets forkyndelse.

64 Eftersom denne frist er blevet iagttaget i nærværende sag, bør det fastslås, at modpåstanden kan antages til realitetsbehandling.

Hvorvidt Parlamentets søgsmål indebærer, at Domstolen skal prøve sagen i helhed

Parternes argumenter

65 Ville og SERS har gjort gældende, at i modsætning til det, som Parlamentet har anført i stævningen, kan Domstolen ikke forpligte dem til at betale bøder for forsinkelse, eftersom den sag, som Parlamentet har anlagt, ikke indebærer, at sagen kan prøves i sin helhed, og Domstolen har ikke andre beføjelser end dem, Forligsudvalget havde. Under hensyn til, at Forligsudvalget alene kunne foretage en retlig fortolkning af visse bestemmelser i rammeaftalen, kan Domstolen hverken tilpligte en af parterne i tvisten at betale nogen pengesum eller udtale sig om de faktiske omstændigheder og om, hvordan forlængelsen af fristen for færdiggørelse af bygningen eller udskydelse af tidspunktet for færdiggørelse af bygningen skal beregnes. Ville og SERS har tilføjet, at Domstolen ikke kan være kompetent domstol med hensyn til aftaleforholdet, eftersom den sag, der er anlagt ved den, har til formål at prøve Forligsudvalgets udtalelse, og fordi parterne har besluttet at løse tvisten mellem dem i fællesskab og ved hjælp af mæglere.

66 Parlamentet har heroverfor gjort gældende, at Domstolen i overensstemmelse med rammeaftalens artikel 29 og mæglingsprotokollens artikel 4 ikke blot har kompetence til at afgøre den del af tvisten, der vedrører annullation af Forligsudvalgets udtalelse, men at den i egenskab af kompetent domstol med hensyn til aftaleforholdet også kan tage stilling til de faktiske omstændigheder og til, hvordan rammeaftalen faktisk skal fortolkes.

Domstolens bemærkninger

67 Det bemærkes, at det fremgår af rammeaftalens artikel 29, at den domstol, der er nævnt i denne artikel, er kompetent til at afgøre samtlige tvister, der vedrører nævnte aftale. Således omfatter denne værnetingsklausul såvel tvister om betaling af pengesummer som tvister mellem parterne om, hvordan visse faktiske omstændigheder skal bedømmes, eller om, hvordan tidspunktet for færdiggørelse af den bygning, som SERS havde påtaget sig at opføre, skal fastsættes.

68 For det andet kan hverken det forhold, at det i tillægget til rammeaftalen er bestemt, at parterne skal indbringe tvister for et Forligsudvalg, der har til opgave at løse tvister mellem parterne vedrørende fortolkningen og anvendelsen af artikel 3, 5, 6 og 25 i rammeaftalen, eller det forhold, at Forligsudvalgets udtalelse i henhold til artikel 1, stk. 2, i nævnte tillæg er bindende for parterne for så vidt der ikke anlægges sag til prøvelse heraf, forhindre Domstolen i at udøve sin fulde prøvelsesret, eftersom ingen af de bestemmelser, som parterne er enedes om, udtrykkeligt eller stiltiende begrænser den kompetence, som Domstolen er blevet tillagt ved den værnetingsklausul, som findes i rammeaftalens artikel 29.

69 Heraf følger, at Domstolen har fuld prøvelsesret i nærværende sag.

Forligsudvalgets udtalelse

Parternes argumenter

70 Ifølge Parlamentet fremgår det af rammeaftalens artikel 3, stk. 2, sammenholdt med artikel 3, stk. 3, at tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen var den 31. december 1997. Denne dato er en del af en resultatforpligtelse, og med henblik på at sikre, at denne forpligtelse blev opfyldt, blev der udtrykkeligt fastsat beskyttelsesbestemmelser i aftalens artikel 3, stk. 2, artikel 5, stk. 1, artikel 5, stk. 2, og artikel 25.

71 Hvad angår bøderne for forsinkelse har Parlamentet gjort gældende, at SERS under hensyn til, at de betingelser, der fremgår af rammeaftalens artikel 3, stk. 2, og artikel 3, stk. 3, ikke er blevet opfyldt, automatisk og uden formaliteter skal erlægge de bøder for forsinkelse, der foreskrives i rammeaftalens artikel 5, stk. 1, allerede fordi fristen for færdiggørelse ikke er blevet overholdt. Parlamentet har imidlertid tilføjet, at det i overensstemmelse med ændringsmeddelelse PEU 055 har accepteret, at SERS fik yderligere fem arbejdsdage med henblik på færdiggørelse af bygningen. Bøderne for forsinkelse skal således først regnes fra og med den 9. januar 1998. Subsidiært, for det tilfælde, at tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen skulle antages at være senere end den 9. januar 1998, har Parlamentet gjort gældende, at SERS skal tilpligtes at betale bøder for forsinkelse fra og med den pågældende dato og til og med den 14. december 1998, dvs. dagen for konstateringen af, at bygningen var færdig.

72 Hvad angår byggerenter har Parlamentet gjort gældende, at det i henhold til rammeaftalens artikel 6, stk. 3, ikke har pligt til at betale denne rente mellem tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen og tidspunktet for konstateringen af, at bygningen var færdig, i de tilfælde, hvor udskydelsen af tidspunktet for færdiggørelse enten skyldes en fejl fra SERS' side eller en forsinkelse, som den domstol, der omhandles i rammeaftalens artikel 29, ikke finder er begrundet. Begrebet »udskydelse« vedrører i denne sammenhæng tiden efter tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen.

73 For så vidt angår det andet alternativ, dvs. en forsinkelse, som nævnte domstol ikke har godtaget, har Parlamentet gjort gældende, at rammeaftalens artikel 6 ikke gør det muligt at anse en forsinkelse for begrundet under omstændigheder, der ikke har forbindelse med resten af rammeaftalen. Eftersom rammeaftalens artikel 6, stk. 3, sidste afsnit, alene finder anvendelse efter tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen, kan spørgsmålet om, hvorvidt en forsinkelse er begrundet eller ej, alene afgøres i henhold til rammeaftalens artikel 5, stk. 2, hvori der findes bestemmelser om udskydelse af nævnte tidspunkt. Heraf følger, at en forsinkelse alene kan være begrundet i rammeaftalens artikel 6, stk. 3's forstand, hvis følgende betingelser er opfyldt:

— Parlamentet er blevet underrettet af SERS, lige så snart SERS fik kendskab til, at nogen af de grunde til forsinkelse, der er angivet i rammeaftalens artikel 5, stk. 2, forelå.

— SERS har anmodet om, at tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen skal udskydes, hvilket parterne herefter har truffet aftale om.

— SERS har underrettet Parlamentet om planlagte foranstaltninger for at afhjælpe forsinkelsen.

74 I den foreliggende sag er underretning imidlertid ikke givet på rette måde, og Parlamentet er ikke blevet anmodet om at godkende forsinkelse i henhold til den aftalte procedure, eftersom den fremlagte information var ufuldstændig, og der ikke blev fremlagt nogen oplysninger om planlagte foranstaltninger med henblik på at afhjælpe situationen.

75 På dette grundlag må enhver forsinkelse, bortset fra den forsinkelse, der fulgte af de supplerende arbejder, der var nødvendige med henblik på at imødekomme ændringsmeddelelse PEU 055, i tiden efter den 31. december 1997 anses for ubegrundet.

76 Hvad angår det første alternativ, dvs. hypotesen om, at forsinkelsen er en følge af fejl fra SERS' side, har Parlamentet indledningsvis anført, at SERS i sin egenskab af entreprenør havde en vigtig rolle i gennemførelsen af projektet med opførelse af bygningen. I denne egenskab burde SERS bl.a. have sikret sig, at projektet forløb gnidningsløst, samt nøje have gennemført betalinger til virksomheder og andre leverandører inden for de aftalte betalingsfrister. SERS burde også have givet praktiske instruktioner om projektets gennemførelse og påtaget sig ansvaret for projektet, eftersom disse forpligtelser var den væsentligste grund for det vederlag, SERS modtog fra Parlamentet.

77 Ifølge Parlamentet har SERS ikke opfyldt disse forpligtelser på tilfredsstillende måde og har i praksis ikke ledet byggearbejderne. Den omstændighed, at der ikke blev truffet nogen foranstaltninger for at afhjælpe forsinkelserne, og at ressourcerne på byggepladsen har været utilstrækkelige, har bevirket, at tidspunktet for bygningens færdiggørelse er blevet udskudt i flere tilfælde. De brister, der er blevet konstateret i projektets gennemførelse, fremgår desuden klart af flere revisioner, der er blevet gennemført for Parlamentets regning.

78 Parlamentet har på dette grundlag gjort gældende, at fejl fra SERS' side, i rammeaftalens artikel 6, stk. 3's forstand, er blevet godtgjort på tilstrækkelig

måde, og at Parlamentet følgelig ikke har pligt til at betale nogen byggerente for perioden mellem den 9. januar og den 14. december 1998 eller, subsidiært, for perioden mellem tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen, som fastslået af Domstolen, og den 14. december 1998.

79 For så vidt angår afdeling VII.1, kapitel A, i Forligsudvalgets udtalelse vedrørende force majeure har Parlamentet for det første gjort gældende, at den forsinkelse, der fulgte af, at udbudsrunden vedrørende opførelsen af fundamentet mislykkedes, ikke kan antages at være en følge af force majeure. Eftersom SERS for det første først anmodede om, at 128 forsinkelsesdage skulle tages i betragtning i den forbindelse, efter at Forligsudvalget var blevet sammensat, er denne anmodning ikke indgivet inden for den frist, som foreskrives i rammeaftalen. Anmodningen kan således åbenbart ikke tages i betragtning.

80 Parlamentet har for det andet gjort gældende, at SERS' indstilling i en skrivelse af 20. december 1994 ikke, i modsætning til det, Forligsudvalget antog, kan antages at være et resultat af en fejlbedømmelse af situationen, eftersom SERS i nævnte skrivelse tilkendegav, at den margin, den havde fastsat for færdiggørelse af bygningen, helt klart gjorde det muligt for SERS — selv om den aktuelle udbudsrunde var mislykkedes — at iagttage de frister, der var fastsat i rammeaftalen, og eftersom den påberåbte forsinkelse i denne forbindelse ikke var nævnt i de rapporter om arbejdets udvikling, som regelmæssigt blev indgivet til Parlamentet.

81 Heraf følger ifølge Parlamentet, at den forsinkelse, der var en følge af, at udbudsrunden vedrørende opførelsen af fundamentet mislykkedes, hverken var uoverstigelig eller uhåndterlig. Forligsudvalget anlagde en fejlagtig retlig bedømmelse af de faktiske omstændigheder, idet det antog, at nævnte forsinkelse beroede på et tilfælde af force majeure.

82 Parlamentet har for det andet gjort gældende, at Forligsudvalget har begået endnu en fejl ved i sin udtalelse under afdeling VII. 1, kapital A, sektion 2, litra d), at antage, at DRE-koncernens kontraktbrud var et tilfælde af force majeure.

Eftersom hver aftale, som SERS indgik, i princippet var resultatet af en udbudsrunde, kan det forhold, at en virksomhed, hvis tilbud er blevet antaget, undlader at underskrive aftalen, nemlig — i modsætning til det, Forligsudvalget lagde til grund i sin udtalelse — ikke anses for at udgøre et kontraktbrud af særlig art. Ethvert sådant kontraktbrud fra en virksomheds side, som bevirker, at virksomheden forlader byggeprojektet, skulle nemlig have indebåret en pligt for SERS til at finde en erstatning for denne virksomhed i overensstemmelse med de betingelser, der er fastsat i rammeaftalen.

83 Parlamentet har i denne forbindelse tilføjet, at SERS har anlagt sag mod nævnte koncern med påstand om erstatning for den skade, SERS har lidt som følge af koncernens adfærd, hvilket yderligere er en indikation af, at den forsinkelse, som SERS har påberåbt sig, ikke er resultatet af et tilfælde af force majeure, men derimod en fejl, som kan tilskrives tredjemand. Det påhviler derfor SERS at kræve tilbagebetaling for samtlige de udgifter, SERS har haft som følge af DRE's adfærd, herunder den del af bøderne for forsinkelse, som følger af nævnte koncerns kontraktbrud, og den del af byggerenterne, som SERS må påtage sig som følge af samme kontraktbrud.

84 For så vidt angår afdeling VII.1, kapitel D, i Forligsudvalgets udtalelse har Parlamentet gjort gældende, at ændringsmeddelelse PEU 008, som blev vurderet heri, ikke indeholder nogen angivelse vedrørende forsinkelse som følge af de supplerende arbejder, der beskrives i denne meddelelse. I modsætning til det, der er anført i Forligsudvalgets udtalelse, kan meddelelsen ikke anses for at udgøre en udtrykkelig accept i henhold til rammeaftalens artikel 5, stk. 3, fra Parlamentets side af en forsinkelse på 20 dage. Parlamentet har desuden bestridt, at de arbejder, der blev udført med henblik på at imødekomme de ændringer, der blev begæret i nævnte meddelelse, overhovedet har medført nogen forsinkelse. De tidsplaner, der før udfærdigelsen af ændringsmeddelelsen blev givet den virksomhed, som skulle udføre de aktuelle arbejder, er nemlig ikke anderledes end de senere tidsplaner. Forligsudvalgets udtalelse bør således annulleres på dette punkt.

85 Hvad angår Parlamentets søgsmål har Ville og SERS for det første gjort gældende, at Parlamentet ganske vist har gjort gældende, at tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen skal fastsættes til den 9. april 1998, men at det

ikke har bestridt afdeling V.3 i Forligsudvalgets udtalelse vedrørende fastsættelsen af tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen. Parlamentets søgsmål bør derfor forkastes, fordi udtalelsen ikke er blevet anfægtet.

86 Ville og SERS har, for så vidt angår de grunde til forsinkelsen, som kan indebære, at fristen for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen forlænges, for det andet gjort gældende, at Parlamentet ikke har bestridt den del af Forligsudvalgets udtalelse, som vedrører de grunde til forsinkelse, som SERS har gjort gældende. Parlamentet har alene anført, at disse grunde med føje kan påberåbes, når Parlamentet har fået underretning om, at de foreligger, når den yderligere frist er blevet fastsat ved fælles overenskomst, og når SERS har truffet foranstaltninger med henblik på at afhjælpe situationen.

87 For det første blev Parlamentet faktisk underrettet gennem de månedlige rapporter om samtlige de grunde til forsinkelse, der opstod, og som påberåbes, og tilstedeværelsen af flere af Parlamentets tjenestemænd på byggepladsen burde have gjort det muligt for det at have tilstrækkelige oplysninger om arbejdets gang. For det andet var der indgået en overenskomst mellem parterne om, at en yderligere frist ikke var absolut nødvendig, eftersom den domstol, der nævnes i artikel 29 i rammeaftalen, i overensstemmelse med samme aftale også havde kompetence til at tage stilling til dette spørgsmål, og Parlamentet råder ikke over nogen skønsmæssige beføjelser, der gør det muligt for det at nægte at godtage begrundede forlængelser af fristen. For det tredje er det ikke blevet godtgjort, at SERS har undladt at træffe foranstaltninger med henblik på at indhente forsinkelserne. Forligsudvalgets udtalelse er således korrekt på dette punkt.

88 Ville og SERS har for det tredje gjort gældende, at det fremgår af rammeaftalens artikel 6, stk. 3, at der ikke er nogen automatisk sammenhæng mellem den sanktion, der indebærer en pligt til at betale bøder for forsinkelse, og den sanktion, der indebærer, at pligten til at betale byggerenter ikke skal gælde. Sidstnævnte sanktion kan alene finde anvendelse, hvis SERS' fejl er blevet bevist, og den domstol, der nævnes i rammeaftalens artikel 29, finder, at forsinkelsen ikke er begrundet.

89 For så vidt angår den første af disse betingelser har Forligsudvalget med rette fundet, at det tilkommer Parlamentet at godtgøre, at der foreligger en fejl, der kan henføres til SERS, og at det er en fejl, der kan tilskrives SERS personligt, og ikke en fejl, der er begået af de virksomheder, der skulle udføre arbejderne. Denne opfattelse stemmer overens med de principper, der regulerer entreprenørens ansvar i fransk ret. Der foreligger alene en fejl, der skal tages i betragtning i henhold til rammeaftalens artikel 6, stk. 3, hvis de faktiske kriterier og kriteriet om hensigt er opfyldt, og der er årsagssammenhæng mellem fejlen og den hævdede forsinkelse.

90 Hvad angår den anden betingelse har Ville og SERS anført, at den domstol, der nævnes i rammeaftalens artikel 29, kan — således som Forligsudvalget med rette har bemærket i sin udtalelse — beslutte, at denne er fejl er undskyldelig og ikke skal have nogen betydning for pligten til at betale byggerenter, også selv om der er tale om en personlig fejl fra SERS' side.

91 Ville og SERS har til støtte for deres modpåstand for det første gjort gældende, at det fremgår af anvendelsen af ordet »prévu« i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, og artikel 3, stk. 3, samt af bestemmelserne i samme aftale om rimelige grunde til forsinkelse, at datoen den 31. december 1997 alene er en foreløbig dato, og at fristen for færdiggørelse af bygningen ikke er tvingende og fastsat på uigenkaldelig måde. Nævnte frist kan forlænges af forskellige grunde, hvilket fremgår af anvendelsen af begrebet »blandt andet« i rammeaftalens artikel 3, stk. 3. Argumentet om, at det tidspunkt, der er angivet i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, alene er foreløbigt, finder støtte i ordlyden af rammeaftalens artikel 5, stk. 3, hvoraf det fremgår, at hverken supplerende arbejder eller de ændringer, der begæres eller accepteres af Parlamentet, er taget i betragtning ved fastsættelsen af dette tidspunkt.

92 Ville og SERS har for det andet gjort gældende, at det er ulogisk, at udgangspunktet for beregningen af bøderne for forsinkelse ligger forud for fristen for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen, eller at disse bøder kan

pålægges, selv når nævnte frist ikke er overskredet. Under hensyn til disse overvejelser bør rammeaftalens artikel 5, stk. 1, fortolkes således, at bøderne for forsinkelse alene skal pålægges i tilfælde af, at overskridelsen af den foreløbige frist den 31. december 1997 ikke er begrundet, og når der ikke foreligger nogen rimelig grund til at forlænge den foreløbige frist, der udløb nævnte dato. Den bedømmelse, som Forligsudvalget foretog i sin udtalelse, fører til »den paradoksale omstændighed, at en frist i henhold til aftalen fastsættes til den 31. december 1997, og at denne frist ikke kan forlænges af de grunde, der er angivet i artikel 3, men at sanktionsafgifter kan pålægges, selv om den ikke er overskredet [...] bortset fra i tilfælde af de grunde, der er udtømmende opregnet i artikel 5«.

93 Ville og SERS har tilføjet, at Forligsudvalgets fortolkning af rammeaftalens artikel 5, stk. 2, er »retsstridig, usikker og ulogisk«, eftersom den gør det muligt at fastsætte tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen uden at tage det planlagte tidspunkt for færdiggørelse og de grunde, der kan bevirke, at denne tidsfrist forlænges, i betragtning. Det forhold, at SERS i henhold til rammeaftalen kan færdiggøre bygningen efter den 31. december 1997 og samtidig har pligt til at betale bøder for forsinkelse, er desuden modstridende i sig selv.

Domstolens bemærkninger

94 Indledningsvis bemærkes, at det af proceduren ved Domstolen og proceduren ved Forligsudvalget fremgår, dels at Parlamentet ikke har bestridt det forhold, at den maksimale forlængelse med tre måneder af fristen for færdiggørelse af bygningen, der er fastsat i rammeaftalens artikel 3, stk. 3, er blevet anvendt på korrekt måde af SERS, dels at tvisten ikke vedrører fastsættelsen af denne frist, men fastsættelsen af den frist for færdiggørelse i henhold til aftalen, der er omhandlet i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, samt den periode, i hvilken Parlamentet eventuelt er fritaget for pligten til at betale byggerenter.

Ville og SERS' modpåstand

95 For så vidt angår fastsættelsen af tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen af bygningen som omhandlet i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, bemærkes, at når det drejer sig om at fortolke en bestemmelse i en aftale som den, der er genstand for nærværende sag, skal denne bestemmelse ikke betragtes isoleret, men skal i videst muligt omfang fortolkes på grundlag af den almindelige opbygning af den aftale, som den er indeholdt i. Det følger heraf, at dens fortolkning i videst muligt omfang skal være forenelig med de øvrige bestemmelser i nævnte aftale og ikke må berøve sidstnævnte deres effektive virkning.

96 I nærværende sag skal det imidlertid fastslås, at den fortolkning af rammeaftalens artikel 3, stk. 2, som SERS og Ville har foreslået, ville berøve aftalens artikel 5, stk. 1, dens effektive virkning, eftersom det ville have til virkning, at det tidspunkt, hvor den sanktionsbestemmelse, der er angivet i bestemmelsen, skal finde anvendelse, ikke længere skulle være en bestemt dato. Dette ville indebære, at den automatiske anvendelse uden formaliteter af sanktioner, som forskrives i denne bestemmelse, ville være illusorisk. Den fortolkning, som Parlamentet har foreslået, er derimod fuldt forenelig med de øvrige bestemmelser i nævnte aftale.

97 Det er således sidstnævnte fortolkning, der bør lægges til grund.

98 Denne konklusion ændres ikke, fordi ordet »prévoir« er anvendt i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, eftersom dette ord er synonym med ordet »fixer« (fastsætte), hvilket har til følge, at det tidspunkt, der angives i bestemmelsen, må anses for at være en dato, der fastsættes på forhånd. For så vidt angår rammeaftalens opbygning og formålet med bl.a. artikel 5, stk. 1, skal det fastslås, at det helt åbenbart er sådan, det anvendte ord skal opfattes.

99 Heraf følger, at den dato, der er angivet i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, skal anses for at udgøre en dato, der fastsættes på forhånd, og som alene kan flyttes under visse betingelser.

100 I denne forbindelse bemærkes, at alene de grunde, der er opregnet i aftalens artikel 5, stk. 2, og artikel 5, stk. 3, kan have en indvirkning på den dato, der er fastsat i rammeaftalens artikel 3, stk. 2.

101 For det første fremgår det af ordlyden af rammeaftalens artikel 3, stk. 3, at den ikke-udtømmende opregning af grunde til forlængelse, der er angivet heri, alene skal finde anvendelse i forbindelse med den frist for færdiggørelse på 36 måneder, der er nævnt i bestemmelsen.

102 For det andet fremgår det af rammeaftalens artikel 5, stk. 2, og artikel 5, stk. 3, at de grunde til forlængelse, der er angivet på udtømmende måde heri, er de grunde, der kan have betydning for det tidspunkt for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen, der er fastsat i rammeaftalens artikel 3, stk. 2.

103 Det følger heraf, at tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen er den 31. december 1997, og at denne frist kan forlænges med henvisning til de grunde, der er angivet i rammeaftalens artikel 5, stk. 2, og artikel 5, stk. 3.

104 Ville og SERS' modpåstand bør derfor forkastes.

Parlamentets søgsmål

105 For så vidt angår fortolkningen af rammeaftalens artikel 6, stk. 3, og betingelserne for, at Parlamentet kan fritages for pligten til at betale byggerenter, skal det fastslås, at nævnte bestemmelse ikke indeholder nogen angivelse af de grunde, der kan påberåbes til støtte for, at tidspunktet for den faktiske færdiggørelse af bygningen udskydes.

106 Disse grunde er imidlertid ikke — i modsætning til det af Parlamentet anførte — begrænset til de tilfælde, der er nævnt i rammeaftalens artikel 5, stk. 2. Sidstnævnte grunde kan nemlig ikke, således som det fremgår af denne bestemmelses ordlyd, anvendes før tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen. For det andet er fritagelse for pligten til at betale byggerente som omhandlet i rammeaftalens artikel 6, stk. 3, sidste afsnit, en undtagelse fra det system, der indføres i samme artikel. Den restriktive fortolkning, der bør anlægges af en sådan undtagelse, er, under hensyn til fraværet af udtrykkelige bestemmelser, til hinder for den opfattelse, hvorefter selv de grunde, der kan påberåbes med henblik på at hindre anvendelsen af denne undtagelse, skal fortolkes restriktivt.

107 Forligsudvalget begik således ikke en fejl, da det under afdeling VIII i sin udtalelse fandt, at de grunde til forlængelse, som gyldigt kan påberåbes med henblik på at forkorte den periode, hvorunder Parlamentet er fritaget for pligten til at betale byggerente, ikke er de samme som de grunde, der er nævnt i rammeaftalens artikel 5, stk. 2, men at de snarere skal søges blandt de grunde, der på ikke-udtømmende måde er angivet i aftalens artikel 3, stk. 3.

108 Heraf følger, at Parlamentets påstand vedrørende denne del af Forligsudvalgets udtalelse bør forkastes.

109 For så vidt angår den konkrete anvendelse af rammeaftalen og bedømmelsen af de forskellige grunde, som SERS har henvist til på grundlag af rammeaftalens artikel 5, stk. 2, med henblik på at begrunde den forsinkelse, der er opstået med færdiggørelsen af bygningen, skal begrundelsen vedrørende den virkning, som ugunstigt vejrlig har haft for projektets gennemførelse, først undersøges. I denne forbindelse skal det erindres, at det påhviler SERS såvel at godtgøre tilstedeværelsen af de grunde til forsinkelse, som det påberåber sig, som at godtgøre, at disse grunde har haft en indflydelse på tidspunktet for færdiggørelse af bygningen.

110 Det skal imidlertid fastslås, at SERS ikke på tilstrækkelig måde har godtgjort, hvorledes dette ugunstige vejrlig faktisk har forårsaget forsinkelser. SERS har desuden hverken påvist, at det har truffet foranstaltninger med henblik på at afhjælpe disse forsinkelser, således som det har pligt til at gøre i henhold til rammeaftalens artikel 25, eller at Parlamentet er blevet underrettet om dette ugunstige vejrlig på korrekt måde og inden for de frister, der fastsat i rammeaftalens artikel 5, stk. 2, og artikel 21, stk. 1.

111 Heraf følger, at nævnte ugunstige vejrlig ikke kan anses for at have udgjort en grund til forlængelse som omhandlet i rammeaftalens artikel 5, stk. 2.

112 Hvad for det andet angår de tilfælde af force majeure, som Ville og SERS har påberåbt sig, nemlig at den første udbudsrunde vedrørende opførelsen af fundamentet mislykkedes, at visse underleverandører har gjort sig skyldige i kontraktbrud, og at visse veje blev spærret på grund af ugunstigt vejrlig og installationen af antifrostbeskyttelse, samt at der fandt en strejke sted, som omfattede byggepladsen, bemærkes for det første, at i henhold til fransk ret, der finder anvendelse på rammeaftalen, indebærer begrebet force majeure, at tre betingelser skal være opfyldt, nemlig ydre påvirkning, uforudseelighed og uundgåelighed. Det er således på grundlag af disse tre kriterier, at det skal vurderes, om de faktiske omstændigheder, der gøres gældende, henhører under begrebet force majeure eller ej.

113 For det andet bemærkes, at i henhold til Conseil d'États retspraksis (Frankrigs øverste forvaltningsdomstol) skal aftaleklausuler om force majeure fortolkes

strengt i forvaltningsretlig henseende. En aftalepart kan således ikke gøre force majeure gældende, hvis han ikke har gjort nogen grund gældende herfor inden for de frister, der er fastsat i aftalen. Af samme retspraksis fremgår imidlertid, at hvis forvaltningsmyndighederne nødvendigvis kendte til de pågældende faktiske omstændigheder, kan de ikke gøre gældende, at de formaliteter, der foreskrives i aftalen, ikke er opfyldt, med henblik på at unddrage sig pligten til at drage konsekvenserne heraf.

114 Da rammeaftalens artikel 5, stk. 2, bestemmer, at SERS ikke kan påberåbe sig eventuelle tilfælde af force majeure, hvis det ikke øjeblikkeligt har underrettet Parlamentet om dem, og det i aftalens artikel 25 er bestemt, at Parlamentet hver måned skal modtage rapporter om, hvorledes byggearbejderne skrider frem, og at de forsinkelser, der er opstået, klart skal angives i disse rapporter, skal det bl.a. vurderes, om den fejlslagne første udbudsrunde vedrørende opførelsen af fundamentet, som i henhold til oplysningerne har medført en forsinkelse på 128 arbejdsdage, gyldigt kan påberåbes som et tilfælde af force majeure på grundlag af disse bestemmelser.

115 I denne forbindelse skal det bemærkes, at selv om Parlamentet senest ved en skrivelse af 20. december 1994 fik underretning om, at den pågældende udbudsrunde var mislykkedes, forholder det sig under alle omstændigheder sådan, at SERS først ved en meddelelse til Forligsudvalget den 2. marts 1999 — dvs. mere end fire år efter den fejlslagne udbudsrunde og uden for den fastsatte frist — påberåbte sig dette som et tilfælde af force majeure. SERS har desuden i skrivelse af 20. december 1994 udtalt, at genoptagelse af konsultationerne, der fulgte efter den mislykkede udbudsrunde, helt klart ikke hindrede virksomheden i at holde sig inden for de frister, der var angivet i rammeaftalen. Den omstændighed, at SERS mente, at den mislykkede udbudsrunde ikke ville have nogen virkning for arbejdets gang, bekræftes af de almene tidsplaner, som er fremlagt for Domstolen, hvori der ikke er nævnt nogen forsinkelse som følge af, at udbudsrunden mislykkedes.

116 På dette grundlag og under hensyn til princippet om, at aftaler skal gennemføres i god tro, finder Domstolen, at SERS' adfærd er til hinder for, at det med føje stadig skal kunne påberåbe sig den omstændighed, at den første udbudsrunde vedrørende opførelsen af fundamentet mislykkedes, som et tilfælde af force majeure.

117 Parlamentets påstand om, at afdeling VII.1, kapitel A, sektion 2, litra a), i Forligsudvalgets udtalelse skal annulleres, bør derfor tages til følge.

118 For så vidt angår den anden gruppe af tilfælde af force majeure, som SERS har påberåbt sig — nemlig at visse underleverandører ikke opfyldte deres forpligtelser i henhold til aftalen og navnlig, at såvel DRE som den virksomhed, der var ansvarlig for gipsningsarbejdet, forlod projektet, hvilket medførte en forsinkelse på i alt 187 arbejdsdage — skal det bemærkes, at de betingelser, hvorunder disse kontraktbrud skete, ikke er sådan, at de kan anses for at have været uforudseelige, eftersom en entreprenør allerede før indledningen af arbejderne bør regne med, at et vist antal kontraktbrud fra underleverandørernes side kan ske, og det påhviler entreprenøren at tage hensyn hertil, når han fastsætter fristen og tidspunktet for færdiggørelse af de pågældende arbejder.

119 På dette grundlag finder Domstolen — som ikke anser det for nødvendigt at afgøre, om påstanden om, at det fastslås, at DRE's kontraktbrud udgør et tilfælde af force majeure, er fremsat inden for den frist, der er angivet i rammeaftalen — at den manglende opfyldelse af aftaler fra underleverandørernes side, som SERS har påberåbt sig, ikke udgør tilfælde af force majeure, og således heller ikke kan begrunde, at det tidspunkt, der er fastsat i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, udskydes.

120 Afdeling VII.1., kapitel A, sektion 2, litra d), i Forligsudvalgets udtalelse bør derfor også annulleres.

121 For så vidt angår lukningen af veje på grund af ugunstigt vejrlig og installation af antifrostbeskyttelse for at imødegå dette vejrlig, skal det fastslås, at selv om sådanne begivenheder i visse tilfælde kan udgøre tilfælde af force majeure, har SERS ikke godtgjort, at den periode, vejene var lukkede, var usædvanligt

langvarig for Strasbourg-regionen, eller at det var umuligt at træffe foranstaltninger med henblik på at afhjælpe følgevirkningerne for byggeprojektet. Eftersom det således ikke er godtgjort, at de påberåbte faktiske omstændigheder var uforudseelige og uoverstigelige, kan de ikke anses for at have udgjort et tilfælde af force majeure.

122 Hvad angår den sidste grund til force majeure, som SERS har gjort gældende, nemlig en strejke, som hævdes at have forårsaget en forsinkelse på fire arbejdsdage, bemærkes, at SERS ikke har fremlagt nogen oplysninger for Domstolen, der gør det muligt at fastslå, at denne strejke opfyldte kriterierne for force majeure. Heraf følger, at denne grund ikke kan tages i betragtning i relation til rammeaftalens artikel 5, stk. 2.

123 Hvad for det tredje angår den forsinkelse på 20 arbejdsdage, som hævdes at skyldes administrative forsinkelser, finder Domstolen, at det er tilstrækkeligt at konstatere, at SERS ikke har fremlagt nogen oplysninger, der viser, at disse administrative forsinkelser overhovedet eksisterer.

124 Hvad for det fjerde angår de ændringer, som Parlamentet har anmodet om og godkendt i overensstemmelse med rammeaftalens artikel 5, stk. 3, og som under visse betingelser gyldigt kan påberåbes med henblik på, at det tidspunkt for færdiggørelse, der er fastsat i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, kan udskydes, bemærkes, at Parlamentet har medgivet, at det i overensstemmelse med ændringsmeddelelse PEU 055 har godkendt en yderligere frist på fem arbejdsdage til SERS for at færdiggøre bygningen, og at det anmoder om, at tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen skulle fastsættes til den 9. januar 1998.

125 Det skal videre fastslås, at det fremgår af ændringsmeddelelse PEU 008, at den udskydelse af tidspunktet for færdiggørelse af arbejderne, som følger af de ændringer, der blev anmodet om, modsvarer tidsrummet mellem den 31. august

1995 og tidspunktet for SERS' modtagelse af godkendelsen af nævnte ændringsmeddelelse. I betragtning af, at det fremgår af sagens akter, at SERS modtog den pågældende ændringsmeddelse tidligst den 28. september 1995, må det konkluderes, at SERS kan gøre gældende, at tidspunktet for færdiggørelse af bygningen skal udskydes med 20 arbejdsdage.

126 I modsætning til det, som Parlamentet har gjort gældende, påhviler det ikke SERS at godtgøre, at de arbejder, der har forbindelse med de anmodede ændringer, faktisk har medført en forsinkelse, eftersom det fremgår af artikel 3, stk. 2, i den protokol om funktioner, der er vedlagt rammeaftalen, at Parlamentets kontrasignatur af ændringer automatisk medfører, at det tidspunkt for færdiggørelse, der er fastsat i rammeaftalens artikel 3, stk. 2, udskydes med det antal dage, der er angivet i ændringsmeddelelsen.

127 På denne baggrund skal

— tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen fastsættes til den 6. februar 1998

— SERS tilpligtes at betale bøder for forsinkelse som bestemt i rammeaftalens artikel 5, stk. 1, fra og med nævnte tidspunkt og i overensstemmelse med de betingelser, der er fastsat i denne bestemmelse.

128 For så vidt angår fastsættelsen af den periode, i løbet af hvilken Parlamentet er fritaget for pligten til at betale byggerenter, bemærkes, at denne undtagelse i henhold til rammeaftalens artikel 6, stk. 3, sidste afsnit, alene finder anvendelse, hvis udskydelsen af det faktiske tidspunkt for færdiggørelse skyldes en fejl fra SERS' side eller en forsinkelse, som Domstolen finder ikke er begrundet.

129 I denne forbindelse skal det fastslås, at i modsætning til det, som SERS har gjort gældende, er disse betingelser ikke kumulative, hvilket fremgår af anvendelsen af ordet »eller« i bestemmelsen. Parlamentet har således ikke pligt til at godtgøre, at det er en fejl, der kan henføres til SERS, der har bevirket, at bygningen blev færdiggjort for sent, med henblik på at frigøre sig for pligten til at betale byggerenter. Det er tilstrækkeligt, at Domstolen finder, at den pågældende forsinkelse ikke er begrundet. I denne forbindelse skal det, som det fremgår af denne doms præmis 106 og 107, erindres om, at det ikke kun er de grunde, der er opregnet i rammeaftalens artikel 5, stk. 2, som SERS kan påberåbe sig med henblik på at begrunde, at det faktiske tidspunkt for færdiggørelse af bygningen skal udskydes.

130 Den periode, i løbet af hvilken Parlamentet er fritaget for pligten til at betale byggerente i henhold til rammeaftalens artikel 6, stk. 3, skal således fastsættes under hensyn til ovenstående betragtninger.

131 For så vidt angår den første betingelse, nemlig vedrørende en fejl fra SERS' side, skal det fastslås, at selv om det er korrekt, at den adfærd, der foreholdes SERS — hvilken adfærd ikke er blevet bestridt i de indlæg, SERS har indgivet for Domstolen — kan udgøre en fejl og uden tvivl har bidraget til, at bygningen ikke stod færdig på det planlagte tidspunkt, har Parlamentet ikke godtgjort, at den omtvistede forsinkelse kun skyldes denne fejl. SERS kan således ikke holdes ansvarlig for hele forsinkelsen, hvis der ikke er direkte årsagssammenhæng mellem den hævdede fejl og den forsinkelse, der påstås at være følgen heraf.

132 Hvad angår betingelsen om, hvorvidt udskydelse af det faktiske tidspunkt for færdiggørelse er begrundet eller ej, skal det bemærkes, at SERS har ret til at påberåbe sig alle de grunde, der ikke allerede er taget i betragtning i relation til anvendelsen af rammeaftalens artikel 5, stk. 2. Under hensyn til, at tidspunktet for færdiggørelse i henhold til aftalen alene er blevet udskudt på grund af de ændringer, der er blevet anmodet om eller godkendt af Parlamentet, skal det vurderes, om og i hvilken grad de øvrige grunde, som SERS har gjort gældende, under henvisning til rammeaftalens artikel 6, stk. 3, kan begrunde den samlede forsinkelse med færdiggørelse af bygningen.

133 Hvad for det første angår forsinkelser, som hævdes at være en følge af en strejke og administrative påbud, er det tilstrækkeligt at konstatere, at SERS ikke har givet nogen oplysninger, der viser, at disse faktiske begivenheder indtrådte. Disse forsinkelser kan derfor ikke anses for begrundede.

134 Hvad dernæst angår de forsinkelser, der er blevet gjort gældende på grund af det ugunstige vejrlig og følgerne heraf, samt på grund af kontraktbrud, bemærkes, at SERS hverken har godtgjort, at disse faktiske omstændigheder, som er en del af den sædvanlige risiko, der må påregnes i forbindelse med et byggeprojekt, og som må tages i betragtning ved etableringen af tidsplanen for arbejderne, var af undtagelsesvis karakter, eksempelvis på grund af deres antal og virkninger, eller at de forsinkelser, der fulgte heraf, ikke kunne indhentes. Heraf følger, at heller ikke disse forsinkelser kan anses for begrundede.

135 Hvad endelig angår den forsinkelse, som følger af, at udbudsrunden vedrørende opførelsen af fundamentet mislykkedes, skal det fastslås, at en sådan begivenhed — som en entreprenør kun i undtagelsestilfælde udsættes for — kan medføre en betydelig forsinkelse af færdiggørelsen af en bygning. Som det fremgår af sagen, er denne konklusion ikke blevet bestridt af Parlamentet, som i oktober 1994 havde kendskab til, at den mislykkede udbudsrunde med stor sandsynlighed ville indvirke negativt på gennemførelsen af byggeprojektet, og på det tidspunkt mindede SERS om, at det var vigtigt at iagttage de frister, der var fastsat i rammeaftalen.

136 For så vidt angår de formaliteter, der skal iagttages, for at en forsinkelse kan anses for begrundet i rammeaftalens artikel 6, stk. 3's forstand, bemærkes — i modsætning til det, som Parlamentet har gjort gældende — at det i aftalen ikke er bestemt, at en sådan forsinkelse skal meddeles inden for de frister og i den form, der er bestemt i rammeaftalens artikel 5, stk. 2, eller artikel 25. Heraf følger, at den omstændighed, at en begivenhed, som har medført en forsinkelse, ikke umiddelbart blev meddelt til Parlamentet, eller at SERS ved begivenhedens opståen har vurderet, at tidsplanen for byggeprojektet ikke ville blive påvirket af begivenheden, ikke er til hinder for, at den forsinkelse, der følger deraf, kan anses for begrundet i rammeaftalens artikel 6, stk. 3's forstand.

137 For så vidt angår den forsinkelse, som hævdes at være en følge af, at den første udbudsrunde mislykkedes, nærmere bestemt med 128 arbejdsdage, bemærkes, at selv om det er korrekt, at en forsinkelse på ca. 6 måneder med arbejderne, der skulle have stået på i 36 måneder, umiddelbart kan forekomme umulig at indhente, forholder det sig ikke desto mindre således, at nævnte forsinkelse i nærværende sag opstod, før arbejdet blev indledt, og at SERS rådede over hele den planlagte tid for arbejderne til at forsøge at indhente en del af forsinkelsen.

138 Eftersom sagens akter hverken indeholder oplysninger om de foranstaltninger, der er truffet, eller som ville have kunnet træffes for at indhente forsinkelsen, eller en bedømmelse af den andel af forsinkelsen, som havde kunnet indhentes, finder Domstolen, at den forsinkelse, som SERS med rimelighed burde have kunnet indhente, kan fastsættes til det halve af den omtvistede forsinkelse, således 64 dage, under hensyn til de omstændigheder, der udgjorde grundlaget for forsinkelsen, og den relativt lange periode, SERS rådede over for at træffe foranstaltninger med henblik på at kompensere for virkningerne for tidsplanen for arbejdet som følge af, at udbudsrunden mislykkedes.

139 I denne forbindelse tilføjes det, at det virker mere end rimeligt at afvise Parlamentets anbringende om, at den omtvistede forsinkelse slet ikke skal tages i betragtning, fordi det fremgår af sagen, at den nye udbudsrunde vedrørende opførelsen af fundamentet i det væsentlige er kommet Parlamentet til gode, eftersom det i betydelig grad har mindsket omkostningerne for bygningsarbejdet og har bevirket, at Parlamentet har kunnet holde sig inden for rammerne af det budget, der gjaldt for projektet.

140 På dette grundlag skal SERS' påstand delvis tages til følge, og SERS skal have ret til i henhold til rammeaftalens artikel 6, stk. 3, at gøre en forsinkelse på 64 arbejdsdage gældende på grund af den mislykkede udbudsrunde vedrørende opførelsen af fundamentet.

141 Det skal således fastslås, at Parlamentet er fritaget for pligten til at betale byggerente i henhold til rammeaftalens artikel 6, stk. 3, for tiden mellem den 10. maj og den 14. december 1998.

Sagens omkostninger

142 I henhold til procesreglementets artikel 69, stk. 3, kan Domstolen pålægge en vindende part at erstatte den anden part de udgifter, som efter Domstolens skøn er påført modparten unødvendigt eller af ond vilje. I nærværende sag har Ville og SERS nedlagt påstand om, at Domstolen skal tilpligte Parlamentet at betale sagens omkostninger og at erstatte dem procesomkostninger for henholdsvis 20 000 EUR og 300 000 FRF. Ud over den omstændighed, at de ikke har begrundet denne påstand, skal det fastslås, at Parlamentets søgsmål hverken er unødvendigt anlagt eller af ond vilje, og at det delvist har fået medhold. Parlamentet skal således ikke erstatte nogen udgifter i henhold til ovennævnte bestemmelse.

143 I henhold til procesreglementets artikel 69, stk. 2, pålægges det den tabende part at betale sagens omkostninger, hvis der er nedlagt påstand herom. I henhold til artikel 69, stk. 3, første led, kan Domstolen imidlertid fordele sagens omkostninger eller bestemme, at hver part skal bære sine egne omkostninger, hvis hver af parterne henholdsvis taber eller vinder på et eller flere punkter. Da hver af parterne delvis har tabt sagen, finder Domstolen, at hver part bør bære sine egne omkostninger.

På grundlag af disse præmisser

udtaler og bestemmer

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

1) **Europa-Parlamentets søgsmål og den modpåstand, der er nedlagt af Ville de Strasbourg (Frankrig) og Société d'aménagement et d'équipement de la Région de Strasbourg (SERS), antages til realitetsbehandling.**

2) **Domstolen har kompetence til at prøve sagen i sin helhed.**

3) **Modpåstanden forkastes.**

4) **Afdeling VII.1, kapitel A, sektion 2, litra a) og d), i Forligsudvalgets udtalelse af 22. marts 1999 annulleres.**

5) **Tidspunktet for færdiggørelse af bygningen i henhold til aftalen af 31. marts 1994 mellem Europa-Parlamentet og Ville de Strasbourg og Société**

d'aménagement et d'équipement de la Région de Strasbourg (SERS) fastsættes til den 6. februar 1998.

6) Société d'aménagement et d'équipement de la Région de Strasbourg (SERS) betaler bøder for forsinkelse i overensstemmelse med artikel 5, stk. 1, i nævnte aftale fra og med den 6. februar 1998 og i overensstemmelse med de betingelser, der er fastsat i denne bestemmelse.

7) Europa-Parlamentet fritages for pligten til at betale byggerenter i henhold til aftalens artikel 6, stk. 3, i perioden fra den 10. maj til den 14. december 1998.

8) I øvrigt frifindes de sagsøgte.

9) Hver part bærer sine egne omkostninger.

Puissochet Schintgen Skouris

Macken Cunha Rodrigues

Afsagt i offentligt retsmøde i Luxembourg den 10. april 2003.

R. Grass J.-P. Puissochet

Justitssekretær Formand for Sjette Afdeling